

2. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции : [монография] / Ю. А. Тихомиров. – М. : Издание г-на М. Ю. Тихомирова, 2005. – 355 с.
3. Мичурин О. В. О компетенции государственных органов и должностных лиц в уголовном судопроизводстве и ее разграничение на примере органов дознания / О. В. Мичурин // Российский судья. – 2006. – № 6. – С. 28–31.
4. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція : [монографія] / Л. М. Лобойко. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 188 с.
5. Городецька М. С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ : [монографія] / М. С. Городецька. – Дніпропетровськ, 2010. – 232 с.
6. Ботвінов Р. Г. Сутність кримінально-процесуальної компетенції начальника слідчого відділу податкової міліції / Р. Г. Ботвінов // Право і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 232–235.
7. Єна І. В. Щодо визначення поняття та структури кримінальної процесуальної компетенції прокурора у досудовому провадженні / І. В. Єна // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26(65). – № 1. – С. 191–198.
8. Пшенічко С. О. Повноваження слідчого судді з розгляду та вирішення скарг у досудовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С. О. Пшенічко. – О. : Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. – 20 с.
9. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
10. Палиева О. Н. Апелляционное производство в уголовном процессе России : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. Н. Палиева. – М. : Академия управления МВД России, 2005. – 218 с.
11. Потапов В. Д. Основные начала проверки судебных решений в контрольно-проверочных стадиях и производствах уголовного судопроизводства России : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. Д. Потапов. – М. : Московская академия экономики и права, 2013. – 68 с.

УВАРОВ В. Г.,
кандидат юридических наук,
заслуженный юрист Украины

УДК 343.14

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ПРОПОРЦІЙНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕНИІ З УРАХУВАННЯМ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті аналізуються проблеми реформування системи принципів кримінально-процесуального законодавства в контексті визначеного в рішеннях Європейського суду з прав людини принципу верховенства права та пропорційності.

Ключові слова: права та свободи людини, верховенство права, прецедент, принцип верховенства права, принцип пропорційності, практика Європейського суду з прав людини.

В статье анализируются проблемы реформирования системы принципов уголовного процесса в контексте определенного Европейским судом с прав человека принципа верховенства права и пропорциональности.

Ключевые слова: *права и свободы человека, верховенство права, прецедент, верховенство права, пропорциональность, практика Европейского суда по правам человека.*

In the article are analyzed the problems of the reformation of the system of the principles of criminal process in the context of determined by European law court from the rights person by the principle of the command of right and proportionality.

Key words: *right and the freedom of man, command of right, precedent, command of right, proportionality, principle of legal certainty, practice of the European Court of human rights.*

Вступ. Після введення в дію нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) слідча й судова практика показала безліч проблем застосування визначеній в рішеннях Європейського суду з прав людини системи принципів кримінального судочинства взагалі та принципів верховенства права й пропорційності зокрема, які пов'язані як із недоліками їх регламентування, так і з відсутністю належного досвіду застосування.

Постановка завдання. Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється тим, що система принципів кримінального процесу, незважаючи на прийняття нового КПК України, досі ще знаходиться в стані розвитку, а стан теоретичної розробки показує недостатню вивченість цієї проблеми.

Проблема принципів права, принципів юридичного процесу взагалі й принципів кримінального процесу зокрема була предметом розгляду багатьох дослідників. Але дослідження цілісної системи принципів сучасного кримінального судочинства з урахуванням нового КПК України та всіх основоположних ідей, закладених у міжнародно-правових актах та рішеннях Європейського суду з прав людини, ще тільки набирає обертів і, безумовно, потребує більшої уваги.

Мета роботи – визначити орієнтири подальшого законодавчого визначення та практичного застосування принципу верховенства права та пропорційності в контексті міжнародних правових актів і прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Результати дослідження. Новий КПК України робить певний крок назустріч євроінтеграційним процесам України, закріплюючи такі демократичні, важливі для кримінального судочинства засади та принципи, як верховенство права, невтручання в приватне життя, диспозитивність.

Водночас у визначеній у законі системі принципів не знайшлося місця таким зasadам, як здійснення правосуддя тільки судом, незалежність суду й підкорення його тільки законові, незалежність і процесуальна самостійність слідчого, всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи (встановлення істини).

Не враховані пропозиції вчених щодо включення в систему принципів кримінального судочинства таких основоположних ідей, як допустимість обмеження прав і свобод людини, застосування примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої необхідності, реабілітація невинуватих, документованість процесуальних дій і рішень.

У рішеннях ЄСПЛ час від часу викладаються певні правові позиції, в основу яких беруться такі принципи, як *принцип юридичної визначеності та принцип пропорційності*. Вони несуть значний потенціал як для розвитку системи національного законодавства, так і принципів такого законодавства.

Верховенства права у сфері правосуддя означає таку побудову кримінального процесу, де пріоритет надається правам і свободам людини, де право створює таку процесуальну

форму й систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості обмеження прав і свобод людини, або такі обмеження допускаються як крайня необхідність, коли іншими засобами досягти мети правосуддя неможливо [8, с. 115].

Водночас Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська Комісія) у доповіді про верховенство права вказала на такі його необхідні елементи: правова визначеність, заборона державного свавілля, дотримання прав людини, недискримінація й рівність перед законом. Ці положення створюють значний потенціал для подальшого узагальнення й відпрацювання доктрини верховенства права.

Сучасний розвиток правової системи України, – як слушно зазначає Д. П. Письменний, – показує, що практична реалізація принципу верховенства права не є досконаловою. Насамперед поширенім явищем є нерозуміння самого принципу верховенства права, його ототожнення з радянським принципом верховенства позитивного закону. Іноді застосовуються закони, які порушують природні права й свободи людини. Є випадки, коли вони не знайшли свого відображення в законодавчих чи підзаконних актах. А якщо ж такі права й передбачені в законодавстві, то відсутній механізм їхньої реалізації [5, с. 61].

З урахуванням правових позицій Європейського суду з прав людини та міжнародно-правових актів ст. 8 КПК України («Верховенство права») слід викласти таким чином:

«1. Кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права.

2. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти мають відповідати Конституції України. Під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, рішень Конституційного Суду України, ратифікованих Україною міжнародних правових актів, рішень Європейського суду з прав людини, норм КПК України та вимог інших законодавчих актів. Рішення Конституційного Суду України мають значення, яке прирівнюється до норм Конституції України.

Конституційні права та свободи людини й громадянина є безпосередньо діючими. Суд, прокурор, слідчий безпосередньо застосовують Конституцію України в разі, коли зі змісту норм Конституції не постає необхідність додаткової регламентації її положень законом; коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй; коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовані. Під час розгляду кримінальної справи має застосуватись тільки той закон, який не суперечить Конституції України.

У разі якщо норми КПК України чи іншого закону суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, чи рішенню Європейського суду з прав людини, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України чи рішення Європейського суду з прав людини.

3. Кримінальне провадження має здійснюватись із дотриманням вимоги правової визначеності. Обмеження основних прав людини та громадянина й втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від противправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки. Під час застосування норм права посадові особи, які беруть участь у правовідносинах, мають роз'яснювати людині передбачені законом їх права та порядок їх реалізації.

4. Кожна людина має честь і гідність, вважається добропорядною, доки інше не визначено в законної сили судовому рішенні. Людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності органів розслідування, прокурора й суду.

Усі сумніви щодо визначення обсягу й змісту прав людини тлумачаться та вирішуються на користь прав людини.

Під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані забезпечувати юридичну можливість скористатись притаманним людині правом, мають роз'яснювати людині передбачені законом її права та порядок їх реалізації.

5. Людина може робити все, що не заборонено законом. Обмеження свободи й прав людини не допускається на підставі підзаконних правових актів.

6. Під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади можуть робити тільки те, що законом передбачено, та в спосіб, який законом визначений, здійснювати свою діяльність на обґрунтованих рішеннях без застосування буд-яких дискредиційних повноважень або вчинення дій, що стосуються можливості обмеження прав людини, на свій розсуд.

7. Діяльність суду, слідчого судді, прокурора, керівника органу досудового розслідування, оперативних підрозділів має здійснюватись у такому порядку, формі й режимі, за яких дотримувались би й гарантувались права людини, а втручання в гарантовані законом права й свободи людини чи їх обмеження зовсім не мали б місця або здійснювались б лише в передбачених законом випадках, в умовах крайньої необхідності, якщо виконати соціально корисну діяльність неможливо іншими засобами, а заподіяна обмежувальними заходами шкода буде меншою, ніж відвернута.

8. Під час здійснення кримінального провадження не може бути привілеїв чи обмежень у правах, передбачених законами, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками.

9. Людині гарантується право на ефективний засіб захисту своїх прав, на справедливий суд, право бути вислуханим, право оскаржувати дії органів влади і їхніх посадових осіб у судах України, а за вичерпання національних засобів захисту своїх інтересів – право на звернення до Європейського суду з прав людини.

10. У разі безпідставного обмеження прав людини держава відшкодовує їй шкоду, завдану незаконними діями органів державної влади і її посадовими особами.

11. Під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів, а також під час офіційного тлумачення норм, що визначають права й свободи людини, не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини. Закони чи будь-які інші нормативні акти, які звужують існуючі права й свободи людини, не підлягають застосуванню».

Останнім часом Європейський суд із прав людини все частіше звертається до принципу пропорційності (наприклад, справа «Волохи проти України» (заява № 23543/02), рішення від 2 листопада 2006 року, «Яллох проти Німеччини», «Аманн проти Швейцарії», рішення від 16 лютого 2000 року тощо). *Принцип пропорційності* лише починає аналізуватись у юридичній літературі України [2; 8; 9].

Як зазначає В. М. Тертишник, принцип пропорційності – закріплений у міжнародних нормативних актах, рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини принцип кримінального процесу, згідно з яким мета процесуальних дій має бути суспільно вагомою, а засіб її досягнення найменш обтяжливим у конкретних умовах втручання у сферу прав і свобод людини, застосування примусових, у тому числі запобіжних, заходів у вигляді арешту, застави та інших може допускатись лише в випадках крайньої необхідності з метою забезпечення правосуддя, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, а заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута. На його думку, цей принцип безпосередньо визначений у Кодексі поведінки посадових осіб із підтримування правопорядку, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 року, де зазначається, що працівники правоохоронних органів, у тому числі й ті, які здійснюють розслідування, зобов'язані поважати й захищати гідність і права людини; *застосовувати примусові заходи тільки в випадках крайньої необхідності* й у тих межах, у яких це потрібно для виконання обов'язків [8, с. 155].

Основна ідея, яка покладена в основу принципу пропорційності полягає в тому, що мета обмежень прав учасників процесу має бути достатньо вагомою, а засоби її досягнення – обґрунтovаними й мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежуються.

Вважаємо, що КПК України доцільно доповнити ст. 8-1 з назвою «*Принцип пропорційності*» та викласти її в такій редакції:

«1. Обмеження прав і свобод людини під час кримінального провадження може допускатись лише в передбачених законом випадках.

2. Будь-яке обмеження прав учасників процесу може допускатись лише для досягнення передбаченої законом мети, якщо іншими засобами її досягти неможливо.

3. Застосуване обмеження прав учасників процесу для досягнення мети судочинства має бути обґрунтovаним і мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежуються, а завдана обмеженням прав шкода – бути мінімально необхідною за відповідних умов і меншою, ніж та шкода, яка відвернута завдяки застосуванню обмежень».

Висновки. Відповідно до вимог Конституції України та рішень Європейського суду з прав людини, які рекомендують у законодавчій діяльності дотримуватись принципу верховенства права та пропорційності, система принципів кримінального процесу маж бути розширеня та більш детально регламентована, дотримуючись вимоги юридичної визначеності.

Перспективи подальших досліджень проблеми вбачаються в кодифікації законодавства з урахуванням правових позицій Європейського суду з прав людини і існуючої міжгалузевої та внутрішньогалузевої конкуренції правових норм і інститутів.

Список використаних джерел:

1. Головатий С. Верховенство права : у 3 кн. / С. Головатий. – К. : Видавництво «Фенікс», 2006. – Кн. 2 : Верховенство права: від доктрини до прецеденту ; Селиванов В. Верховенство права в конституційному правосудді. Аналіз конституційної юрисдикції / В. Селіванов. – К. ; Х. : Парну, 2006.
2. Євтушок Ю. Принцип пропорційності та його вимоги у сфері законотворчості / Ю. Євтушок // Віче. – 2012. – № 22.
3. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 3. – С. 6–18.
4. Конституційна держава та права людини й основоположні свободи: Україна та європейський досвід : [монографія] / О. Вашук, І. Мазурок, В. Навроцький, М. Савчин, П. Трачук. – Ужгород : Мистецька лінія, 2008. – С. 38.
5. Кримінальний процес : [підручник] / за заг. ред. В. Коваленка, Л. Удалової, Д. Письменного. – К. : Центр учебової літератури», 2013. – 544 с.
6. Сімонович Д. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : [монографія] / Д. Сімонович . – Х. : НікаНова, 2011. – 272 с.
7. Тертишник В. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : [монографія] / В. Тертишник. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2009.
8. Тертишник В. Кримінальний процес України. Загальна частина : [підручник] / В. Тертишник. – К. : Алерта, 2014. – 440 с.
9. Тертишник В. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України / В. Тертишник. – К. : Алерта, 2014. – 768 с.
10. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України / С. Шевчук // Право України. – 2011. – № 5. – С. 175.

